

Джу́жа Олександр Миколайович –
доктор юридичних наук, професор;
Горлач Сергій Володимирович –
магістр правознавства

ЗЛОЧИНЕЦЬ АБО ОСОБА, ЯКА ВЧИНИЛА ЗЛОЧИН (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ)

Охарактеризовано поняття «злочинець» та «особа, яка вчинила злочин». Визначено соціальні та соціально значимі властивості, відносини всього кола осіб, які вчинили злочини. Шляхом здійснення класифікації визначено ступінь статистичної поширеності тієї чи іншої ознаки серед контингенту правопорушників, що досліджується.

Ключові слова: злочинець; особа, яка вчинила злочин; кримінологія; класифікація.

Охарактеризованы понятия «преступник» и «лицо, совершившее преступление». Определены социальные и социально значимые свойства, отношения всего круга лиц, совершивших преступления. Путем классификации определена степень статистической распространенности того или иного признака среди исследуемого контингента правонарушителей.

Ключевые слова: преступник; лицо, совершившее преступление; кримінологія; класифікація.

The article describes the concept of «criminal» and «person» who commits a crime and given their characteristics. A social and socially significant properties, relationships of all range of people who have committed crimes. By grading the degree of statistical prevalence of a trait in the studied cohort of offenders.

Keywords: criminal; the person who committed the crime; criminology; classification.

Поняття особи, яка вчинила злочин, кримінологією розроблено недостатньо, хоча сам цей термін часто зустрічається в науковій літературі і означає певне коло осіб, які вчинили злочинні діяння.

У якості наукового поняття особи, яка вчинила злочин, у кримінології використовується кримінально-правове поняття «злочинець».

Однак ми знаємо, що далеко не всі люди, які вчинили діяння, у яких убачається склад злочину, визнаються судом злочинцями. Справи стосовно значної частини правопорушників просто не «потрапляють» до суду, а інша частина винних осіб взагалі не притягується до кримінальної відповідальності [1, с. 3]. Проте будь-який правопорушник, щодо якого порушено кримінальну справу, неодмінно потрапляє в систему кримінально-статистичного спостереження, а отже, стає об'єктом кримінологічного вивчення.

Наприклад, обліку за статистичною карткою форми № 2 підлягають:

особи, щодо яких у кримінальній справі прокурором затверджено обвинувальний висновок або санкціоновано направлення до суду;

особи, щодо яких кримінальні справи припинені за закінченням терміну давності, унаслідок амністії або помилування, зміни обстановки або застосування до винного заходів адміністративного стягнення, у зв'язку з передачею справи до комісії у справах дітей та ін.

Тому під збірним поняттям «особа, яка вчинила злочин» слід розуміти певну сукупність осіб, які є як «юридичними» злочинцями (засуджені, умовно засуджені, умовно звільнені і т.п.), так і злочинцями «фактичними» (звільненими від кримінальної відповідальності, зважаючи на можливу юридичну альтернативу, або прощених самими потерпілими) та ін.

Отже, особа, яка вчинила злочин, є об'єктом не тільки науки кримінального права, кримінального процесу, адміністративного права, а й кримінології, яка має в ньому свій специфічний предмет вивчення. Наприклад, не осудність, не провина, не патологічна неповноцінність, якщо така є, цікавить кримінолога, а швидше характер і ступінь криміногенності особи, її обумовленість.

Кримінолог шукає відповіді головним чином на питання: як і чому особа зважилася на вчинення злочину?

До недавнього часу в кримінології активно розроблялося теоретичне поняття особи злочинця, що усвідомлювалося як

сукупність абстрактних характеристик, «делегованих» до неї кожним злочинцем.

Під особою злочинця сьогодні розуміється як сукупність соціальних та соціально значущих (поглядів, здібностей, інтересів, потреб, моральних переконань і т.п.) властивостей, відносин, що характеризують конкретну особу, яка вчинила злочин, у поєднанні з позаособистісними зовнішніми умовами та обставинами – властивостями, відносинами навколишнього середовища.

Зазначеним поняттям охоплюються також соціальні та соціально-значимі властивості, відносини всього кола осіб, які вчинили злочини. Тобто під особою злочинця розуміється певний соціальний тип [2, с. 14].

По-перше, особа є індивідом в аспекті його соціальних якостей, які формуються в процесі історично конкретних видів діяльності і суспільних відносин. Але особа, яка вчинила злочин, володіє й іншими, не соціальними чи людськими (фізіологічними, генетичними, психічними тощо) якостями, які також як і соціальні якості, потребують кримінологічного вивчення, оскільки становлять необхідний компонент причинності.

По-друге, кримінологічна категорія «особа злочинця» на відміну від філософської або загальнонаукової категорії особистості не містить ніякої специфічної особистісної якості, крім оцінення експертом поведінки як кримінальної. Ця оцінка умовна, так само як умовним є й характер самих соціальних, у тому числі правових норм. Тому «абсолютна» точка зору, що встановлює якісь «одвічні» межі між злочинним і не злочинним, є помилковою [3].

Сьогодні важливо враховувати «різні і взаємодоповнюючі точки зору і підходи до розуміння злочинної поведінки» [4] при власному осмисленні природи й закономірностей індивідуального злочинного діяння з кримінологічних позицій.

Окремий індивід, який учинив злочин, вивчається кримінологією як об'єкт запобіжного впливу. Статичні ж сукупності цих осіб, що формуються за окремими ознаками, дають змогу виявляти й пізнавати особливості, притаманні окремим типам, категоріям осіб із кримінальною поведінкою, тобто суб'єктивні закономірності причинного характеру.

Особа, яка вчинила злочин, розглядається як джерело індуктивного пошуку причин злочинної поведінки (злочину), його типів (видів злочинності, категорій злочинів), подібно до того, як за конкретним індивідуальним поступом складається стиль тієї чи іншої ходи.

Таким чином, вивчення осіб, які вчинили злочини, слід розглядати на двох рівнях: одиничному (конкретний злодій, шахрай, вбивця і т.п.) і видовому (тип злодія – кишенькового злодія, шахрая, тип убивці і т.п.). Що стосується традиційного третього рівня (особи злочинця), то такий рівень максимального узагальнення можна пропонувати для наукових дискусій, кримінологічних теорій, але не зовсім для практичної кримінології [5, с. 14], яка покликана обумовлювати безпосередню роботу органів внутрішніх справ щодо виявлення, вивчення осіб, від яких, судячи з особливого «стилю», можна очікувати вчинення злочинів.

За якими ж критеріями або ознаками оцінюється особа, яка вчинила злочин.

Зупинимося на двох групах таких критеріїв: приватного характеру або загального. Критерії приватного характеру здебільшого формалізовані. Наприклад, у картці на особу, яка вчинила злочин (форма № 2), дано відносно повний перелік критеріїв: вік, стать, громадянство, національність, освіта, соціальне й посадове становище, місце роботи, навчання, кваліфікація злочину та ін.

Загальні критерії – тією чи іншою мірою узагальнені характеристики особи, що даються, наприклад, експертами (учителями, інспекторами із запобігання злочинів дітей, дільничним інспектором міліції, слідчим та ін., тобто тими, хто добре знає правопорушника).

Якщо уважно проаналізувати загальну схему співвіднесення фактора особистості і фактора середовища, то можна отримати уявлення про найбільш загальні характеристики тих відносин, взаємозв'язків, які виникають між особою, яка вчинила злочин, і середовищем:

- а) середовищем її життєдіяльності;
- б) середовищем-ситуацією, у якій стало можливим учинення злочинного діяння.

Такі характеристики, наприклад, може бути надано щодо: інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій, мотивів; почуттів, емоцій, що відображають ставлення особи до його оточення або до власних потреб; прагнення відстояти або змінити свої переконання, власну поведінку; залежності свідомості особи, волі від близького оточення; типу поведінки тощо.

Для отримання узагальнених знань про осіб, які вчинили злочини, виду кримінологічної інформації, використовуються два способи або методи синтезування особистісних ознак: класифікація та типологія [6].

Класифікація, або угруповання, становить зведення в клас, групу, категорію однойменних кількісних або формалізованих характеристик осіб. Тут необхідно підкреслити: таких формальних характеристик, що отримані в результаті кримінологічного аналізу. Наприклад, тих самих, що фіксуються в картці на особу, яка вчинила злочин: судима – не судима; одружена – неодружена і т.д.

Шляхом класифікації визначається ступінь статистичної поширеності тієї чи іншої ознаки в досліджуваному контингенті правопорушників. Які саме ознаки беруться для класифікації, визначає сам «класифікатор» – дослідник, практичний працівник [7].

Можна проводити класифікацію за:

- а) демографічними ознаками – віком, статтю, освітою тощо;
- б) соціально-рольовими (соціальним становищем, родом занять) – робочий, службовець, пенсіонер, учень тощо;
- в) власне кримінологічними (кримінально-правовими), або правозначимими, – інтенсивністю злочинної діяльності (повторність, рецидив), характером кримінальної мотивації, ролевою участю у злочинній групі та ін.;
- г) морально-психологічними й іншими ознаками [8, с. 280].

Ознаки власне кримінологічні в літературі нерідко ототожнюються з кримінально-правовими. Так, наприклад, ознака судимості може мати характер як кримінально-правовий (легальний чи юридичний рецидив), так і власне кримінологічний (фактичний рецидив).

Типізація є більш складним видом класифікації. Якщо класифікацію можна надати як «дроблення» цілого на частини – ознаки (аналіз) і підсумовування цих однорідних частин за відповідними групами, класами, то типізацію слід розуміти як процес, що ґрунтується на синтезі ознак із метою виявлення нових, збірних якостей.

Щоб отримати новий статистичний показник під час класифікації в якості об'єкта вивчення обирається безліч осіб, а потім уже «сортується» безліч їх ознак.

При типізації в якості початкового об'єкта береться одна особа, а потім шляхом синтезування її ознак, їх угруповання визначається тип даної особи. Тобто особа належить до тієї чи іншої групи осіб, більш складної за характером – типом.

Найменш криміногенним типом, за ступенем глибини й стійкості антисоціальної спрямованості (криміногенності), природно, буде такий тип, у поведінці якого криміногенність відсутня. Особи такого типу є «випадковими» злочинцями. Ті особи, у поведінці яких криміногенність незначна, і в певних, провокують ситуаціях вони піддаються спокусі вчинити злочин можуть бути віднесені до типу «ситуаційних» злочинців.

Особи, які вчинюють злочини з огляду на відносно стійку їх криміногенність, становлять тип «нестійких» злочинців. Далі, за ознакою підвищення ступеня суспільної небезпеки формуються типи «небезпечних» і «особливо небезпечних» злочинців.

Крім такого критерію, як ступінь суспільної небезпеки, типізацію можна проводити і за характером антигромадської спрямованості та ціннісними орієнтаціями, мотивації.

У кримінологічному вивченні осіб з девіантною поведінкою активно використовується метод моделювання [9] – розроблення схематичної, наприклад, портретної характеристики (внутрішніх взаємозв'язків), внутрішньогрупових криміногенних і кримінальних взаємозв'язків, причинно-наслідкових зв'язків тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Угланов А. Сидит много, а не сидит еще больше / А. Угланов // Аргументы и факты. – 1994. – № 39. – С. 3.

2. Антонян Ю. М. Методы моделирования в изучении преступника и преступного поведения / Ю. М. Антонян, Ю. Д. Блувштейн. – М. : Акад. МВД СССР, 1974.
3. Иванов И. Социальное и биологическое в преступном поведении / И. Иванов // Сов. юстиция. – 1993. – № 9. – С. 25–26.
4. Криминологические проблемы преступного поведения. – М., 1991.
5. Игошев К. Е. Типология личности преступника и мотивация, преступного поведения. – Харьков, 1986.
6. Бесчастных В. Н. К вопросу о типологии личности современного террориста / В. Н. Бесчастных, А. К. Поправко // Вісник ЛАВС МВС України. – Луганськ, 2005. – Вип. 1. – С. 5–8.
7. Біла Ю. Соціально-психологічний аспект, особистості в злочинній групі / Ю. Біла // Підприємство, господарство і право. – 2004. – № 2. – С. 88–90.
8. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : [у 3 кн.]. / А. П. Закалюк – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2008. – 712 с.
9. Лаврухин С. В. Криминалистическое моделирование поведения преступника в стадии возбуждения уголовного дела / С. В. Лаврухин // Изв. вузов. Правоведение. – 2001. – № 4. – С. 139–141.